

MOTIVIKA IN SIMBOLIKA KMEČKIH ZIBELK

Pregled zibelk v muzejskih zbirkah na Slovenskem

Manca Avguštin

179

Uvod

Na ljudskem ali kmečkem pohištvu, ki ga danes pretežno hranijo v muzejskih in zasebnih zbirkah, lahko naletimo na bogate likovne motive, ki jih uvrščamo v kategorijo ljudske umetnosti. Ikonografsko in motivno se ta opira na vzore iz umetnosti za družbeno elito in cerkev (Makarovič 2004: 391). Razumevanje ljudske umetnosti se je v preteklosti povezovalo z umetniškim udejstvovanjem socialne spodnje plasti. Ob tem je nujno poudariti, da se je kategorija t. i. »ljudstva« skozi čas spreminjala, s tem pa posledično tudi njena umetnost (Makarovič 1970–1971: 15). Ljudske umetnosti tako ne moramo enoznačno opredeliti, vendar vseeno predstavlja okvir, skozi katerega lahko preučujemo posamezne elemente materialne kulture kmečke populacije 18. in 19. stoletja. Danes nam ljudsko pohištvo predstavlja pomemben odsev vsakdanjega življenja, estetskih vrednot ter duhovnih predstav in verovanj ljudi. Posebej to velja za zibelko, ki je kot ključen predmet za nego najmlajših v svoji obliki in podobi združevala materialno in simbolno varovanje. Edino pregledno delo o ljudskih zibelkah na Slovenskem je napisala Marija Jagodic Makarovič (1959). Preučila je zbirko zibelk, ki so jih takrat hranili v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM), ob tem pa nasploh prvič umestila zibelko v širši kontekst otroških samostojnih ležišč. Opozorila je tudi na pomanjkanje zanimanja za ta kos pohištva, ki v primerjavi z drugimi takrat ni bil deležen posebne strokovne pozornosti (Jagodic Makarovič 1959). Kasneje je bila zibelka po večini vključena v širše raziskave pohištva, stanovanjske kulture in otroške opreme (Makarovič 1981; Keršič 1988–1990; Lozar Štamcar 2012). V tem članku¹ natančneje preučim zibelke v zbirkah slovenskih muzejev ter analiziram njihove funkcije, likovne vsebine in njihovo simboliko. Zibelka, kot ključni prostor novorojenega otroka, v tej raziskavi predstavlja uvid v kulturo, vzgojo, prepričanja, verovanja in tudi strahove, ki jih je imela družba v 19. stoletju.

¹ Besedilo temelji na raziskavi za diplomsko delo *Ornamentika in simbolika ljudskih zibelk na Slovenskem* (Avguštin 2025).

Raziskavo zibelk sem v letih 2024 in 2025 opravila v 23 slovenskih nacionalnih, pokrajinskih in mestnih muzejih, in sicer sem preučila zbirke Slovenskega etnografskega muzeja, Gorenjskega muzeja, Loškega muzeja, Gornjesavskega muzeja Jesenice, Tolminskega muzeja, Goriškega muzeja, Belokranjskega muzeja Metlika, Pokrajinskega muzeja Kočevje, Pokrajinskega muzeja Maribor, Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož, Pokrajinskega muzeja Celje, Pokrajinskega muzeja Koper, Koroškega pokrajinskega muzeja, Mestnega muzeja Radovljica, Dolenjskega muzeja Novo mesto, Medobčinskega muzeja Kamnik, Muzeja Železniki, Mestnega muzeja Idrija, Notranjskega muzeja Postojna, Pomurskega muzeja Murska Sobota, Posavskega muzeja Brežice, Tržiškega muzeja in Zasavskega muzeja Trbovlje.

180

Za vsako muzejsko zbirko sem pridobila podatke o inventariziranih zibelkah² in morebitno fotografsko gradivo. Nekaj zbirk³ sem si v muzejskih depojih tudi sama ogledala in jih fotografirala. Ugotovila sem, da slovenski muzeji hranijo skupno 239 zibelk. Za vsako zbirko sem zbrala podatke o provenienci, dataciji in likovni podobi zibelk. Točno datacijo ima le 56 zibelk, druge pa so označene z okvirnimi časovnimi obdobji (npr. 1. polovica 19. stol.). To sicer poda idejo o časovni umeščenosti, vendar natančnega in prepričljivega razvoja podobe zibelke skozi čas zgolj z danimi podatki ni mogoče raziskovati.⁴ Znano provenienco imajo 104 zibelke, za druge pa so navedena širša geografska območja (npr. Gorenjska, Gornjesavska dolina ipd.). Medkrajevno primerjavo omogočajo podatki o provenienci ter oblikovne in likovne značilnosti zibelk.

V sistematično analizo zbirk sem vključila pregled in primerjavo podatkov. Z vizualno analizo sem pridobila podatke o pojavnosti in razširjenosti motivov ter izdelala statistiko likovnih sestavin in motivov na zibelkah.

Razvoj otroških samostojnih ležišč

V 19. stoletju so na kmetih novorojeni otroci po večini spali v kadunjah, nečkah ali zibelkah, malo večji pa na skupnih ležiščih pri materi in očetu, v predalih, na klopeh, senu ipd. (Keršič 1988–1990: 363). Samostojna ležišča so v Evropi začeli pridobivati šele v poznem srednjem veku, do 19. stoletja pa so bila že vseprisotna. Ključni razlog za to so bile najverjetneje zaleznine, ko se je ponoči mati (ali oče) po nesreči prekotalila na otroka in ga nemalokrat celo zadušila (Puhar 2004: 61, 62). V srednjeveški Angliji naj bi smrti dojenčkov v prvem letu starosti predstavljale kar 60 odstotkov vseh otroških smrti (Catalano 2014: 53). Ob tem je bila zaleznina (angl. *overlaying*) tako prisotna, da so za varovanje otroka med spanjem začeli uporabljati posebno kletko, izdelano iz lesa ali železa, ki so jo takrat že uporabljali v Firencah, imenovano *arcuccio* ali *arcutio* (prav tam). Podatki o umrljivosti novorojenih otrok na Slovenskem v 18. in 19. stoletju visoko število smrti največkrat razlagajo s pojavi raznolikih epidemij in nalezljivih bolezni, kot

2 Izpisi iz dokumentacijskih sistemov ali inventarnih knjig.

3 Slovenskega etnografskega muzeja, Loškega muzeja, Belokranjskega muzeja Metlika in Pokrajinskega muzeja Kočevje.

4 Točno datacijo zibelk bi lahko pridobili z dendrokronološko analizo, ki poda precej natančno datiranje lesenih objektov in predmetov. Analiza skrinj v Gorenjskem muzeju je bila uspešna na polovici primerkov (Čufar idr. 2020).

so davica, škrlatinka, ošpice, španska bolezen, griža, koze, oslovski kašelj itd. (Šircelj 2006: 100). Podatkov o zaležninah na Slovenskem za to obdobje nimamo, vendar po podatkih iz drugih koncev Evrope lahko sklepamo, da so bile te ali pa vsaj strah pred njimi prisotne tudi pri nas. Poveden je podatek o umrljivosti otrok pred 10. letom v vaških okoljih, ki je bila v obdobju 18. in 19. stoletja kar 30–40-odstotna (Jurančič 1937: 197).

Lahko predvidevamo, da so se zaradi varnosti otrok in lažje mobilnosti (prenašanje otrok po prostoru, na polje, na krst itd.) otroška ležišča ločila od starševskih. Prve oblike teh zgodnjih ležišč seveda niso ohranjene,⁵ tako da o njih danes pričajo le še likovne upodobitve in freske. Košare in nečke so bile prve v rabi kot alternativni prostor za spanje dojenčkov. Nečke je prvi opisal Balthasar Hacquet v svojem delu *Abbildung und Beschreibung der Südwest und sudliclichen Wenden, Illyrren und Slaven (1801–1808)*. O nošnji otrok na krst je zapisal:

181

Nekaj zelo hudega je, da je cerkev, kamor nosijo krstit novorojenega otroka, pogosto kilometer ali več oddaljena od očetove hiše. Za nošenje otrok v gorskem svetu se uporablja majhno korito za gnetenje testa, saj vendske ženske nosijo vsa bremena na glavi. (Hacquet 1801–1808: 72, prevedla avtorica)

Na freski na cerkvi sv. Jerneja v Seničnem (1480–1490) je na tleh zibelka, Jezušček pa leži v košari (foto Manca Avguštin, 2025).

Ob koncu 18. stoletja so zibelke počasi začele prevladovati nad drugimi oblikami otroških ležišč in v nekaterih krajih nečke že povsem izpodrinile. To je veljalo predvsem

5 Večina ohranjenih izvira iz 19. stoletja.

na Gorenjskem in deloma na Dolenjskem, medtem ko so v Belo krajino in Prekmurje prišle nekoliko kasneje, v drugi polovici 19. stoletja (Keršič 1988–1990: 362). Večina zibelk, ki jih hranijo muzeji, je bila izdelana v 19. stoletju, dva primerka kmečkih zibelk pa sta iz 18. stoletja.⁶ Zibelka je bila do 19. stoletja poznana po vsem slovenskem območju, s tem istim korenem besede. *Zibka, zibu, ziba, zbela, zibal, ziboka, zibca* in druga poimenovanja v različnih krajih in regijah označujejo isti predmet pohištva (Jagodic Makarovič 1959: 16, 17). Že samo številčnost teh poimenovanj lahko povezujemo z vseprisotnostjo zibelke na Slovenskem. Prve likovne upodobitve zibelke pri nas segajo že v zadnjo četrtino 15. stoletja. Na freskantski upodobitvi mrtvaškega plesa v cerkvi v Hrastovljah (1490) je naslikana zibelka v obliki podolgovatega zaboja (Makarovič 1981: 206). Freska na cerkvi sv. Jerneja (1480–1490) v Seničnem pa prikazuje zibelko in košaro.

182

Zibelka na Slovenskem

Preprosto leseno korito je postalo zibelka, ko je dobilo nihalne noge, ki so omogočale zibanje in s tem lažje uspavanje otroka. Zibelke se glede oblike in uporabljenih materialov ne razlikujejo – vse imajo dve končnici in dve stranici, ki so po navadi izdelane iz mehkejšega lesa, na primer smrekovega, robniki in noge pa so izdelani iz tršega, na primer javorjevega lesa (Jagodic Makarovič 1959: 19). Razlike najdemo le pri konstrukciji oziroma obliki navedenih elementov. Oblike končnic so prehajale od najenostavnejših polkrožnih ali trirobnih oblik do izrezanih nagubanih oziroma valovitih oblik na vrhu (prav tam). Odprtine za nošnjo na končnicah so mizarji prav tako ustvarjalno izrezali v srčastih ali polkrožnih oblikah. Posebna konstrukcijska lastnost cerkljanskih in bohinjskih zibelk je na stranice pritrjen obroč, imenovan locenj, na katerega so obesili kos blaga, ki je otroka zavaroval pred močno svetlobo in muhami. Pogosto so prisotni še izvrtane luknjice⁷ na dnu zibelke za odtekanje urina in prezračevanje ter štirje do šest gumbov na stranicah, ki so bili namenjeni prevezovanju otroka (nav. delo: 19, 20).

Otroka so zibelke varovale fizično in simbolno, tako z upodobljenimi motivi kot z raznimi znamenji in predmeti, ki so jih vanje polagali. Zibelka je predstavljala ključen predmet, ki je majhnega otroka po predstavah tedanjih ljudi zavaroval v prvem najbolj kritičnem obdobju njegovega življenja. Takratno družbo je prežemal strah pred zlimi duhovi in uroki, ki naj bi bili posebej nevarni dojenčkom in otrokom. Zaradi izpostavljenosti nevarnosti so otroke dali precej hitro krstiti, ponekod že takoj po rojstvu ali naslednji dan, s tem pa so ustregli tudi zahtevam cerkve (Orel 1944: 270).

Marija Jagodic Makarovič je zibelke delila na poslikane in neposlikane, pisala pa je tudi o drugih tehnikah njihovega krašenja. Neposlikane zibelke so bile po navadi v celoti pobarvane s temnejšo ali srednje rjavo barvo, na Dolenjskem tudi z rdečo, ki je veljala kot zaščitniška barva pred zlimi duhovi (Jagodic Makarovič 1959: 15). Čeprav so bile po videzu preproste, so pogosto imele na končnicah vrezan ali naslikan vsaj pentagram in monogram IHS. Poslikane zibelke pa so imele upodobljene raznolike motive, tudi

⁶ Zibelka datirana z letnico 1730 iz Bohinja in druga datirana z letnico 1767 iz Smrečja pri Rovtah nad Vrhniko (Makarovič 1981: 206).

⁷ Luknjice je najmanj šest, pogosto so izvrtane v obliki križa.

s simbolno vsebino. Analiza je pokazala, da je od skupno 239 zibelk poslikanih 119, neposlikanih in neokrašenih 94, od tega jih ima enobarvno osnovo 27. Samo desetina (24) zibelk ima motive izvedene z drugačnimi likovnimi tehnikami – so vžgani, izrezljani, intarzirani ali porisani.⁸ Ena zibelka je izrezljana in pozlačena (iz zbirke SEM), ena pa ima vžgane motive in je rdeče pobarvana (E 604 iz Posavskega muzeja Brežice).

Na Slovenskem je v preteklih stoletjih starše najbolj pestil strah pred zlobnim bitjem trutamoro ali moro, ki naj bi otrokom sesala kri. Otroke so pred morami zaščitili z upodabljanjem pentagrama (morine tace, morske tace, more, trutamore) na končnico zibelke. Ta praksa je bila razširjena skorajda povsod na Slovenskem (Orel 1944: 267). Poleg tega so ljudje v različnih krajih otroke varovali še pred nočnino, mračnino (da ne bi povzročali nespečnosti in nočnega kričanja), mrakom (da ne bi odnesel otroka), škopnjakom in vragom (da ne bi zamenjevala otrok), vidovino idr. (Orel 1944: 268). Zlih duhov so se branili tudi s predmeti – v zibelke so polagali liho število grahov, razprte škarje pod blazinico, majhne ploščate in preluknjane kamenčke na dno zibke, česen pod otrokovo vzglavje ipd. (Jagodic Makarovič 1959: 26, 27).

Likovni motivi in simboli na ljudskih zibelkah

Preučevanje likovnih motivov in okrasja v ljudski umetnosti je na Slovenskem postalo predmet zanimanja takrat še ljubiteljskih etnografov v tridesetih letih 20. stoletja (Rogelj Škafar 2011: 97). Jože Karlovšek je primerjalno raziskoval motive po svetu skozi različna časovna obdobja in kulturne prostore, ob tem pa poskušal definirati tudi t. i. slovenski ornament, ki naj bi bil poseben in narodno specifičen (Karlovšek 1935–1937: 3). Slovenski narodni slog je raziskoval tudi v umetnostni obrti in v kmečkem stavbarstvu. To obdobje je zaradi Karlovška, Alberta Siča in Otona Grebenca označeno kot obdobje, v katerem se je oblikoval narodni slog (Rogelj Škafar 2011: 97). To pomeni, da so omenjeni avtorji ne le raziskovali za narod značilne likovne sestavine etnografske dediščine, ampak so s svojimi deli narodni slog tudi ustvarjali. Podobno velja tudi za Maksima Gasparija, ki je s svojim likovnim opusom sooblikoval svet slovenske simbolike in vplival na določitev sestavin dediščine in oblikovanje narodne zavesti (Rogelj Škafar 2025: 12). Raziskovanje likovne motivike na Slovenskem je temeljilo na političnih narodotvornih težnjah, vendar teh raziskav ne gre prezreti, saj dajejo uvid v pogostost in podobo motivov in simbolov, rabljenih v slovenski ljudski umetnosti. Ob tem je pomembno zavedanje, da motivi in simboli, rabljeni v tvornosti naše ljudske umetnosti, niso samonikli, ampak so se prenašali v širšem evropskem prostoru.

Marija Jagodic Makarovič (1959: 24) je zapisala, da so bile na poslikanih zibelkah iz zbirke SEM najpogostejše poslikave z motivi pentagrama, Marije z Jezusom, inicialk IHS in MRA ter cvetic. Tovrstni motivi na zibelkah 18. in 19. stoletja so odsev baročne umetnosti in del inventarja kmečkega baroka, za katerega je značilen vpliv prejšnje renesančne umetnosti (Makarovič 1973: 35). V ljudski umetnosti so tako že prej upodobljene motive (npr. na poslikanih lesenih stropih) začeli poenostavljati v jasnejše,

⁸ Razlika v številu zibelk je zaradi pomanjkanja podatkov o zibelkah: za dve ni podatkov o izgledu.

preprostejše upodobitve (prav tam). Ta prenos in vpliv renesančne umetnosti na barok in ljudsko umetnost sta pomembna za prepoznavanje motivov in njihov simbolni pomen v širšem likovnem kontekstu. Za boljšo predstavo o vsebini posameznih motivov najpogosteje upodobljene še posamezno predstavim po tipih.

Pentagram, mora ali morska taca

184

Pentagram je z eno potezo narisana peterokraka zvezda, ki so jo upodabljali na vratih stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij (Sketelj 2014: 389), na podbojih, grobnicah, skrinjah, zibelkah ter tudi na freskah, slikah, nakitu itd. Poznamo ga v različnih oblikah ali variacijah – včasih z zaobljenimi ali žarkastimi konicami, ki temu geometrijskemu motivu dajo povsem drugačen videz (Zorova 2007: 51). Peterokraka zvezda simbolizira kozmos (tudi simbol človeške figure) in celoto kot spajanje elementov, njihovo povezovanje in skupno moč. Je tudi simbol poroke, sreče, izpolnitve in je med najpogostejšimi emblemskimi simboli (Musek 1990: 199). Pentagram izvira iz mezopotamske mitologije, kjer je simbol planeta Venere, oziroma Jutranjice ali Večernice, in se povezuje z ženskimi boginjami, kot so Inana, Anat in Asherat. Njegova najstarejša upodobitev iz leta 3500 pr. n. št. je bila odkrita v mestni državi Uru v Mezopotamiji (Urma 2016: 77). Prav tako je razširjen tudi v krščanski ikonografiji, kot simbol Marije in Jezusa, zato ima ambivalentno pozicijo med predkrščanskimi božanstvi in rituali ter krščansko tradicijo (Zorova 2007: 72). Na Slovenskem je bil pentagram v srednjem veku in vse do začetka 20. stoletja zaščitniški simbol, ki je branil ljudi in otroke pred zlimi silami, posebno pred bajnim bitjem moro, boleznijo in nesrečo. Na zibelkah je v večini primerov naslikan v varovalni rdeči barvi. Pri tem je treba poudariti, da je v prvi polovici 19. stoletja to veljalo zgolj še za kmečko prebivalstvo, saj so se meščani že toliko modernizirali, da so se izogibali različnim čarovniškim dejanjem in risanju pentagramov (Sedej 1988–1990: 14).

Končnice zibelk iz zbirke SEM z rdečimi pentagrami v krogu in cvetličnimi motivi
(foto Jan Simončič, Dokumentacija SEM, 2025)

Rozete

Rozete so centrično sestavljeni motivi, ki jih poznamo v različnih oblikah (štirilistne, šestlístne, osemlístne, dvanajstlístne) in so upodobljene na lesenih tramovih, skrinjah, zibelkah itd. Če natančneje razčlenimo, je rozeta sestavljena iz kroga in štirih ali več listov (Poles 1992: 130). Krog kot simbol predstavlja podobo sonca in pomeni enotnost, popolnost, neskončnost (Karlovesek 1957: 15). Je tudi simbol neba, nebes in transcendentnega sveta

ter procesa rasti in življenja (Musek 1990: 198). Gre za stiliziran cvetlični motiv, vrisan v krogu, ki je simbol ciklusa sprememb zemeljskega časa in neskončnega trajanja (Chevalier in Gheerbrant 1969: 163). Šestlistne rozete so upodabljali že na etruščanskih grobnih dodatkih, antičnih rimskih mozaikih in v rimskih katakombah. V teh primerih so bile povezane s simboliko prehajanja iz ene življenjske oblike v drugo – s smrtjo (Poles 1992: 134). V gotiki so bila monumentalna okna sestavljena v obliki rozet (Karlovšek 1957: 18). Na Slovenskem pa je najstarejša upodobitev rozete vklesana v reliefni kamen iz Gospodovega polja iz 2. ali 3. stoletja (Poles 1992: 134–136). V 18. stoletju postanejo plitko vrezane, po navadi šestlistne, rozete obvezna sestavina likovnega okrasa vsega, kar je obdajalo kmečke ljudi – posodje, orodje, pohoštvo (Poles 1992: 137). Na najstarejši ohranjeni zibelki v Slovenji (v SEM) z letnico 1730 najdemo vrezano dvanajstlistno rozeto.

185

Kristusov in Marijin monogram

Kristusov monogram s kraticami IHS ali JHS so upodabljali na oltarjih, lesenih stropih, nagrobnikih, vratih, skrinjah, zibelkah itd. Razlagajo ga na več načinov: kot kratico grškega poimenovanja za Jezusa – IHSOUS, kot začetnico zmagovalnega gesla cesarja Konstantina »*In Hoc Signo (Vinces)*« (V tem znamenju boš zmagal) ali kot začetnice »*Iesus Hominum Salvator*« (Jezus človeštva rešitelj) (Sketelj 2014: 395). Monogramu so pripisovali posebno varovalno moč, imenovali so ga tudi Sladko ime Jezusovo (Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 135). Upodabljali so tudi obrnjen ali zrcaljen Kristusov monogram SHI. Razlog za tovrstno upodabljanje ni znan – lahko je posledica nepismenosti ali pa je imela obrnjena kratica za ljudi poseben pomen. Marijin monogram s kraticami MRI, MRA ali MARIA je bil v ljudski umetnosti razširjen zlasti v 18. in 19. stoletju. Upodobljen je na skrinjah, posteljah in zibelkah. Imel je pomen kultne predstave in svetega simbola z varovalno močjo (Makarovič 2000: 113). Oba monograma lahko najdemo upodobljena na portalu cerkve Gospodovega oznanjenja v Gornji Košani iz leta 1640 (Premrl 2014: 180). Na zibelkah imata monograma zagotovo varovalno funkcijo. Pogosto sta upodobljena skupaj na isti zibelki, vsak na svoji končnici.

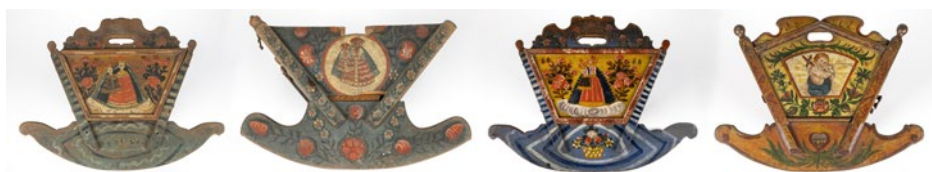

Zibelka iz SEM ima v rdeči barvi upodobljena oba monograma
(foto Jan Simončič, Dokumentacija SEM, 2025).

Antropomorfne in figuralne upodobitve

Na zibelkah lahko najdemo figuralne upodobitve Marije, Jezusa in drugih svetnikov. Najpogostejša je upodobitev Marije z Jezusom v naročju, po navadi Božjepotne Marije ali Višarske Marije v značilni trikotni kompoziciji Marijinega in Jezusovega oblačila. Mati božja z detetom je stilizirana, upodobljena na način, ki ju izvzema iz tega sveta, kar opozarja na njun nezemeljski status in božansko moč priprošnje za pomoč v stiski (Jesenko Filipič idr. 2014). Tovrsten motiv se je začel pojavljati v času po protireformaciji, ko je cerkev spodbujala ljudsko pobožnost, predvsem čaščenje Marije. Kot odmev tega so v prvi polovici 18. stoletja najprej na fasadah profanih objektov, tudi kmečkih hiš, začeli slikati freske z nabožno vsebino. Na Gorenjskem so Božjepotno Marijo upodabljali na freske, panjske končnice in kmečko pohištvo, kar je povezano s posebnim čaščenjem Marije oziroma romarsko potjo na svete Višarje, ki so danes v Italiji (prav tam). Marija je vernikom predstavljala nekakšno *Mater Omnium* (mati vseh) (Herlihy 2004: 203), bolj dostopno figuro in posrednico med ljudmi in Kristusom – sodnikom. Kristus je na zibelkah upodobljen kot odrešenik ali kot dobri pastir z ovco. Najdemo tudi upodobitve svetnikov, kot sta Janez Krstnik in sv. Francišek. Figuralne religiozne motive in monograme so upodabljali na najvidnejših mestih zibelke, na končnicah. Funkcija na zibelkah je bila povsem zaščitniška – s tem so otroke priporočali v božje varstvo (Makarovič 1995: 208).

186

Tri zibelke iz zbirke SEM imajo upodobljeno Božjepotno Marijo z Jezusom v značilni trikotni kompoziciji, zadnja pa Jezusa kot dobrega pastirja (foto Jan Simončič, Dokumentacija SEM, 2025).

Vegetabilni motivi

Cvetlični in drugi vegetabilni motivi (šopki, lističi, vitice, vejice, drevesa ipd.) so na zibelkah in drugih kosih ljudskega pohištva najbolj številčno prisotni likovni motivi. Tako obsežno upodabljanje stiliziranih cvetlic lahko povežemo tudi z njihovo vlogo v takratni družbi. Tisti, ki so cvetlice gojili in cenili, so jih tudi likovno upodabljali (Makarovič 1973–1974: 10). Rastline in cvetlice so bile sicer pomemben del človekovega življenja, saj veljajo za znak letnih časov in praznikov, predvsem pa simbolizirajo nov začetek, ljubezen, lepoto in nežnost (Karlošek 1957: 10). Na Slovenskem se je upodabljanje cvetličnih motivov razvilo proti koncu 15. in na začetku 16. stoletja. V ljudski umetnosti pa se je pojavilo šele v prvi polovici 18. stoletja (Makarovič 1973–1974: 12). Podobno kot velja za nabožno motiviko, je bila cvetlična motivika prevzeta iz cerkvene umetnosti podeželskih cerkva (nav. delo: 34). Proti koncu stoletja so bili motivi že zelo raznoliki tako v obliki kot barvah; upodabljali so nageljne, marjetice, tulipane, vrtnice, fantazijske cvetove in šopke cvetja. V 18. in 19. stoletju cvetlice niso krasile le zunanjščin in notranjščin kmečkih domov, temveč so postale spremljevalke kmetovega življenja ob številnih posebnih in svečanih priložnostih: prisotne so bile na velikonočnih pisanicah, vezanih velikonočnih prtih, malih kruhkih in pecivu (nav. delo: 21–23). V širšem evropskem

prostoru in umetnosti je bilo obdobje 19. stoletja zaznamovano z romantičnim pogledom na srednjeveško cvetlično ikonografijo. Ta je bila na novo interpretirana in oplemenitena še v kombinaciji z vzhodnjaškim, orientalskim videnjem cvetlic (Germ 2002: 16).

Zoomorfni motivi

Čeprav redko, lahko na zibelkah najdemo tudi upodobljene živalske ali zoomorfne motive. Pretežno gre za stilizirane motive ptičev in drugih manjših živali. Ptiči, kot sta lastovica ali kukavica, so znamenje pomladi in novega začetka (Karlovesek 1957: 29). Precej močnejši simbolni pomen nosi na primer orel, ki simbolizira ptičjega kralja in je velikokrat upodobljen v državnih grbih (prav tam). Živalske motive pogosteje kot na zibelkah najdemo na panjskih končnicah in skrinjah, kjer so upodobitve po navadi bolj vsebinsko bogate in posebej na panjskih končnicah bolj tematsko raznolike. Tam so živalski motivi prisotni predvsem v kontekstu predstavitve »narobe sveta«, ko človek in žival zamenjata vlogi (Giesemann 2007: 147).

187

Motiv petelina na zibelki (E 2441) iz Gorenjskega muzeja (foto Gorenjski muzej, 2025)
in pava na zibelki (E 1602) iz Loškega muzeja (foto Manca Avguštin, 2025)

Analiza muzejskih zbirk po Sloveniji

V Slovenskem etnografskem muzeju hranijo 64 zibelk. Izvirajo z različnih območij Slovenije, zato so precej raznolike in je težje primerjati skupne likovne značilnosti na podlagi kraja izvora. Pomanjkljivi podatki onemogočajo natančno geografsko in časovno umestitev. Razlog za to so nepopolni inventarni zapisi o zibelkah, ki so bile zbrane pred letom 1945 ali jih je Federalni zbirni center po drugi svetovni vojni dodelil muzeju brez podatkov o geografskem in časovnem izvoru (Jagodic Makarovič 1959: 9). Motivi, upodobljeni na njih, so raznoliki in bogati, veliko pa je tudi neposlikanih in neokrašenih zibelk (26). Na 29 poslikanih zibelkah najdemo vegetabilne motive (27), pogosti so še pentagrami (16), Kristusovi monogrami (15) in figuralne upodobitve Marije (15).

Po številčnosti zbirke sledi Gorenjski muzej s 45 primerki, ki izvirajo z gorenjskega podeželja, največ iz okolice Kranja, Jesenic, Radovljice, Bohinja itd. Oblike in motivi na tistih iz Gornjesavske doline (vasi od Jesenic do Rateč) se dobro ločijo od zibelk iz okolice Kranja in Selške doline ali krstnih zibelk iz Bohinja. Poslikano pohištvo ima

na Gorenjskem dolgo tradicijo, ki sega v 17. stoletje (Dolžan Eržen 2013: 10), zato je tudi večina ohranjenih zibelk poslikanih.⁹ Le šest zibelk je brez poslikav, torej je v Gorenjskem muzeju največji delež poslikanih zibelk v primerjavi z zbirkami drugih muzejev. Vegetabilni motivi so prisotni na 34 zibelkah. Za to območje je posebej značilna upodobitev Višarske Marije na 12 zibelkah, ki se je razširila zaradi romarskih poti. Poleg tega so pogosti še Kristusov (19) in Marijin (13) monogram ter pentagram (11).

188

Na Gorenjskem ima večjo zbirko z 19 zibelkami še Loški muzej Škofja Loka, kjer so zibelke zelo podrobno inventarizirane in opisane. Znani so natančni podatki o provenienci (Bodovlje, Strahinj, Škofja Loka, Dorfarje, Zadobje itd.). Likovni motivi so skromnejši in preprostejši kot na tistih v Gorenjskem muzeju. Največkrat sta upodobljena monograma IHS (8) in MRI (7), pentagram in rozeta nista pogosto zastopana motiva, prav tako ni kompleksnejših, figuralnih upodobitev. Drugi muzeji na Gorenjskem hranijo skromnejše zbirke: Medobčinski muzej Kamnik (4), Tržiški muzej (2), Mestni muzej Radovljica (1) in Muzej Železniki (1).

Tretja muzejska zbirka zibelk po obsegu je zbirka Tolminskega muzeja z 31 primerki. Polovica (15) jih ima poslikane motive, štiri zibelke pa so intarzirane. Pogosti so Kristusov monogram (13), upodobitve šestlistnih rozet (8) in vegetabilni motivi (6). Figuralna motivika je manj prisotna z izjemo zibelke, ki ima na eni končnici upodobitev krsta, na stranicah pa so naslikani prizori iz legende o sv. Genovefi. Pentagram in Marijin monogram sta precej redka.

Zibelka Tolminskega muzeja (TM 1182) v rdečih, modrih in oranžnih barvnih tonih: na eni končnici je upodobljen Kristusov monogram, na drugi krst z več figuralnimi upodobitvami, na stranicah pa konji in kočije iz legende o sv. Genovefi (foto Tolminski muzej, 2025).

Goriški muzej Nova Gorica hrani 15 zibelk s preprostejšimi upodobitvami: pogosti so vegetabilni motivi (vitice, drevesa, cvetlice) in šestlistne rozete, nabožnih motivov pa z izjemo Kristusovega monograma ni. Mestni muzej Idrija in Cerkljanski muzej skupaj hranita štiri zibelke.

⁹ Kustosinja Tatjana Eržen Dolžan kot razlog navaja zbiralno politiko: njena predhodnica Anka Novak je bila osredotočena na predmete ljudske umetnosti in je ustvarila zbirko poslikanega pohištva, ki je značilna notranja oprema na Gorenjskem.

Za zibelke iz Bele krajine in Kočevja je značilna opazno drugačna podoba. V Beli krajini so zibelke nadomestile nečke precej pozno, šele okoli leta 1900, kar se odraža tudi v njihovi podobi. V Belokranjskem muzeju Metlika hranijo osem zibelk. Slogovno se povsem razlikujejo od gorenjskih različic. Motivi so preprostejši, stilizirani, minimalistični – mali trikotniki, rombi, srca in rastlinski motivi, pogosto upodobljeni v dvobarvnih kombinacijah (rdeče-črna, oranžno-zelena, zeleno-rdeča). Na šestih najdemo raznolike geometrijske motive, na petih stilizirane vrtnice, pri katerih ne gre za realistične upodobitve cvetov, na štirih pa preproste šest- ali štirilistne rozete. Opazna je odsotnost monogramov, pentagramov in figuralnih upodobitev.

Zibelka (E155/92) iz Belokranjskega muzeja s temno rdečo-zeleno poslikavo šestlistnih rozet, vrtnice s križem in geometrijskih motivov (foto Manca Avguštin, 2025)

V Pokrajinskem muzeju Kočevje hranijo zbirko petih zibelk z značilno obliko, ki se imenuje »zibka na pipce«. Gre za posebno oblikovane gumbe na stranici zibke, ki spominjajo na otrokove nožice in so jih uporabljali za zavezovanje otroka. Kočevske zibelke, podobno kot belokranjske, izvirajo pretežno iz časa od konca 19. do začetka 20. stoletja. Upodobitve na njih pa so tudi posebnost – značilni so vžgani vegetabilni motivi, ki se raztezajo čez obe končnici in stranici.

Sklep

Zibelke v muzejskih zbirkah so že dolgo izložene iz svojih primarnih okolij in nimajo več primarnih funkcij. V kmečki kulturi in družbi na Slovenskem so imele poseben pomen vsaj do konca 19. stoletja. V zibki so bili otroci v svojem najranljivejšem obdobju, ko je smrt prežala na vsakem koraku. Zibelka pa otroka ni le spremljala, temveč ga je tudi varovala. Najprej s svojo obliko, nato pa še s svojo simboliko, prisotno v na njej upodobljenih motivih. Pentagrami, rozete in monogrami so imeli jasno varovalno ali zaščitniško vlogo, medtem ko so cvetlične in geometrične upodobitve okrasne in spremljevalne. Te so prisotne na več kot 90 odstotkih vseh poslikanih zibelk in najbolj pričajo o estetskih vrednotah tistega obdobja. Krščanski motivi, kot so Kristusov in Marijin monogram ter figuralne upodobitve Marije, Jezusa in drugih svetnikov, so nosilci nabožne vsebine in s svojo prisotnostjo priporočajo otroka v varstvo in blagoslov. Hkrati pa jih lahko razumemo kot odraz časa, v katerem je imela krščanska tradicija izjemno močno vlogo v vsakdanjem življenju ljudi. Najpreprostejša nabožna motiva, prisotna na neposlikanih in poslikanih zibelkah, sta monograma Kristusa in Marije. Prvega najdemo

upodobljenega na 60 zibelkah (49-krat naslikanega, osemkrat vrezanega, dvakrat reliefno izrezljanega, enkrat narišanega), drugega pa na 29 zibelkah (24-krat naslikanega, trikrat vrezanega, po enkrat narišanega in izrezljanega). Kompleksnejše figuralne upodobitve (Božjepotna Marija, Kristus, svetniki) najdemo na 37 zibelkah in so v vseh primerih naslikane. Pentagram in rozeta, ki ju je krščanska ikonografija sčasoma prevzela, kot motiva izvirata iz predkrščanskega, staroveškega obdobja (Zorova 2007: 72). To se odraža tudi v njuni zaščitniški naravi. Pentagram ima nekoliko bolj vsesplošno znan namen, saj so ljudje verjeli, da otroke varuje pred zlobnim bitjem moro. Pojavi se na 36 zibelkah: 33-krat je naslikan, dvakrat vrezan in na eni zibelki vžgan. Rozete, ki najverjetneje predstavljajo kozmični prehod iz življenja v smrt (Poles 1992: 134), najdemo upodobljene na 25 zibelkah: 20-krat naslikane in petkrat vrezane. Raznoliki pomeni, fizične in simbolne varovalne funkcije ter estetske vrednote se združijo v končni podobi zibelke.

190

Razvidno maloštevilen nabor motivov in upodobitev, ki je hkrati odraz skromnih gmotnih razmer, na zibelkah odraža, kaj je bilo našim prednikom najnujnejše naslikati, narisati, vžgati ali izrezljati za simbolno in duhovno zaščito najmlajših. Tudi na preprostih in neposlikanih zibelkah so upodobljeni motivi pentagramov in monogramov, ki so simbolno poskušali otroka varovati pred zlimi duhovi in ga podajati v božje varstvo. Tako lahko sklenem, da pregled motivov na zibelkah poleg estetskih vrednot razkriva zaščitniške prakse ljudi 18. in 19. stoletja, bolj kot to omogočajo analize drugih predmetov ljudske umetnosti.

REFERENCE

AVGUŠTIN, Manca

2025 *Ornamentika in simbolika ljudskih zibelk na Slovenskem: Diplomsko delo* (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani). Ljubljana: [M. Avguštin].

CATALANO, Amy J.

2014 *A Global History of Child Death: Mortality, Burial, and Parental Attitudes*. New York: Peter Lang Inc.

ČUFAR, Katarina idr.

2020 Dendrokronološke raziskave poslikanih kmečkih skrinj iz zbirke Gorenjskega muzeja v Kranju. *Les / Wood* 69 (1): 33–45.

CHEVALIER, Jean in GHEERBRANT, Alain

1969 *Riječnik simbola: Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovni, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana

2013 *Poslikano kmečko pohištvo v zbirki Gorenjskega muzeja* (katalog). Kranj: Gorenjski muzej.

GERM, Tine

2002 *Simbolika cvetja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

GIESEMANN, Gerhard

2007 Panjske končnice: Slovenski fenomen pod drobnogledom. *Traditiones* 36 (2): 143–157.

HACQUET, Balthasar

1801–1808 *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*. Leipzig: Industrie-Comptoir.

HERLIHY, David

2004 *The Making of the Medieval Family: Symmetry, Structure, and Sentiment*. V: C. Neel, (ur.), *Medieval Families: Perspectives on Marriage, Household & Children*. Toronto: University of Toronto Press, 116–130.

JAGODIC MAKAROVIC, Marija

1959 Zibelka na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 12: 9–28.

JESENKO FILIPIČ, Bernarda idr.

2014 *Pojmo, pojmo na božjo pot: Poslikave kot romarski kažipoti: Razstava v galeriji Nad velbom na Šmarni gori, v organizaciji Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, odprte 5. 10. 2014* (zgebanka). Bled: Triglavski narodni park.

JURANČIČ, Josip

1937 Umrljivost otrok na vasi. *Ljubljanski zvon* 57 (3): 197–199.

KARLOVŠEK, Jože

1935–1937 *Slovenski ornament: Zgodovinski razvoj*. Ljubljana: Udruženje diplomiranih tehnikov.

1957 *Osnova in razvoj ornamenta*. Ljubljana: [b. n.].

KERŠIČ, Irena

1988–1990 Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 329–388.

LOZAR ŠTAMCAR, Maja

2012 Otroško pohištvo v Sloveniji / Children's Furniture in Slovenia. V: A. Škoro Babić idr. (ur.), *Zgodovina otroštva / History of Childhood*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 80–102.

191

MAKAROVIČ, Gorazd

1970–1971 Kaj je ljudska umetnost. *Slovenski etnograf* 23–24: 9–18.

1973 *Cvetlice v ljudski umetnosti: Motivi v oblikovanju za kmetije: Vodnik po razstavi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

1981 *Slovenska ljudska umetnost: Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

1995 *Slovenci in čas: Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.

MAKAROVIČ, Gorazd in ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2000 *Poslikane panjske končnice: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja / Painted Beehive Panels: The Collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

MUSEK, Janek

1990 *Simboli, kultura, ljudje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

OREL, Boris

1944 Slovenski ljudski običaji. V: R. Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev* I. Ljubljana: Klas, 263–349.

POLES, Rok

1992 Rozete na tramovih kmečkih hiš. *Šaleški zbornik* 8: 121–143.

PREMRL, Božidar

2014 Od metuljaste pike do podpisa s srcem. *Ars et humanitas* 8 (2): 178–196.

PUHAR, Alenka

2004 *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2011 *Upodobljene sledi narodne identitete: Zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

2025 *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

SEDEJ, Ivan

1988–1990 Vsakdanje življenje večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 7–23.

SKETELJ, Polona

2014 *Vrata: Prostorski in simbolni prehodi življenja: Vodnik po osrednji občasni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ŠIRCELJ, Milivoja

2006 *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

URMA, Maria

2016 The Pentagram as a Living Cross. *Anastasis: Research in Medieval Culture and Art* 1: 76–87.

ZOROVA, Orhideja

2007 Pentagram vo srednjem veku. *Studia mythologica Slavica* 10: 51–82.